

Láng Eszter

Régiségek, „limlomok” a pillanat dicsőítése helyett

(Bekker Zsuzsa (szerk.): *Tantörténet és közgazdaságtudomány.*
Aula Kiadó, Budapest, 2003, 420 oldal)

Valahol Todd Buchholznál olvastam, hogy századunkban¹ a pillanatot dicsőítjük a holnap vagy a holnapután helyett. Ehhez hozzátehetjük, hogy visszafelé sem nagyon igyekszünk pillantani, s jelenleg a mainstream közgazdaságtan mintha amnéziában szenvedne. Csak egyetérthetek Bekker Zsuzsával, a *Tantörténet és közgazdaságtudomány* című tanulmánykötet szerkesztőjével és egyben egyik szerzőjével, amikor így fogalmaz: „az újkori közgazdaságtan növekvő tudományos öntudatában nagy erővel munkálkodik saját története elfeledésén, marginalizálódásán, tantörténeti diszciplinájának visszaszorításán” (85. old.), és Madarászt idézi², aki szerint a modern közgazdaságtan szakmai *establishmentje* „ma nem tekinti közgazdasági kutatásnak a közgazdaságtan történetével vagy módszertanával foglalkozók munkáját, mert nincs szüksége rá, retorikája, érvelése, modellalkotása nem ad teret a történeti szemléletnek. A tipikus mainstream közgazdász számára az idő csupán idősorok formájában létezik” (uo.). A teljes kötet nem egyéb, mint többszólamú kiáltás a mához, a ma közgazdaságtanához (modern művelő-éhez), amely „nem tart igényt arra, amit az elmélettörténész kínálni tud”³.

Amikor arra vállalkozom, hogy a *pillanat dicsőítése helyett* a tudománytörténetet szolgálóleányaként egy tantörténeti tanulmánykötetre hívjam fel a nagyérdemű olvasó figyelmét, akkor ezt abbéli meggyőződésemből teszem, hogy mint *minden tudomány, a közgazdaságtudomány is mai állapotában történeti fejlődés eredménye, korábbi eszmék és elméletek továbbfejlesztése vagy éppen azok korlátainak átlépése révén, tapasztalatok felhasználásának és feldolgozásának, elemzésének következményeképpen*. A tudomány története, a közgazdaságtudományé is, hasonlóan fontos, mint a társadalom, az emberiség története, vagy akár az egyes személyeké is: múltunk nélkül, gyökereink nélkül bizonytalanná válik a jelen, s tervezhetetlen a jövő.

Ám szabad azt is gondolnia a kedves Olvasónak, hogy egy újabb „régiségbúvár-ral” akadt dolga. A magam részéről azonban – Mark Blaug kifejezésével élve – „régiség-

Láng Eszter tanszékvezető egyetemo docens a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karán.
E-mail: eszter.lang@econ.unideb.hu

¹ Ez a XX. század vége éppen, tehát majdnem most, ha nem számítom – de lehet-e nem számítani? – 2001. szeptember 11-ét.

² Madarász Aladár (1998): Kautz Gyula és a német történeti iskola. In: Temesi József (szerk.): 50 éves a BKE. Jubileumi tudományos ülészak. 1998. október 1–3. I. köt., 452.

³ Idézi Bekker Madarászt (96. old.).

búvárlatnál” többnek tartom a közgazdasági gondolkodás történetének tanulmányozását, ezért aztán kifejezetten örültem a kötetnek. Örömöm kettős: egyrészt, mert Mátyás Antal nyolcvanadik, tanári pályájának pedig félévszázados évfordulójára szerkesztett műről van szó, szép, nemes gesztusként azok részéről, akik a közgazdaságtudomány tantörténetének művelésén és ápolásán fáradoznak. Valaha Mátyás professzortól hallottam először a határhaszon-elméletről, Keynesről, Schumpeterről, Paretóról, Phillipsről, Samuelsonról, Friedmanról, olyan időkben, amikor a közgazdaságtannak egyetlen iránya számított e hazában csak, de az kötelezően persze. Másrészt örültem azért is, mert a kötet óhatatlanul szembenállást jelent a történelemellenes, vagy még inkább történelem nélküli iskolával, amelynek eredményeképpen a mai közgazdászoknak „kevés elképzelésük van a valóságnak arról a részéről, ami az adataikon kívül helyezkedik el”⁴. Nagyon is szemléletes az a közgazdászberkekben gyakran elhangzó vicc, amit Szabó Katalin idéz fel tanulmányában, amikor az eltévedt hőlégballon kosarából kikiabáló emberek azon kérdésére, hogy „Hol vagyunk?”, a válasz: „Egy ballon kosarában”. „A válasz *precíz, formailag korrekt és teljesen haszontalan. Az ismeretlen válaszadó nyilvánvalóan közgazdász*” – mondja Szabó (357. old.). „Nem titok – írja **Mark Blaug** *Elmélettörténet ne! Közgazdászok vagyunk!* című tanulmányában – hogy a főáramú közgazdászok a közgazdasági gondolkodás történetének tanulmányozását nem tartják nagy becsben, néha nyíltan lebecsülik...” (233. old.). Ebben részben a pozitívizmus filozófiai utóhatását látja, részben pedig a „közgazdaságtan közgazdaságtana” típusú gondolkodásmódot. Márpedig a *közgazdasági gondolkodás történetének tanítása és tanulmányozása „az egyetlen mód, hogy a diák megérezze a közgazdaságtan helyét a társadalomtudományok tágabb közegében”* (238–239. old., kiemelés tőlem: L.E.). Csakhogy megítélésem szerint a *közgazdaságtan ma nem akar társadalomtudomány lenni*: minden jel arra utal, hogy az egzakt tudományok közé kíván besorolni, és talán nem Lucas az egyetlen, aki „képtelen értelmezni egy szöveget, ami eltér saját elméleti keretétől” (245. old.).

Ezen álláspontomat erősíti **Hüttl Antónia** *Hogyan vált a mérés (szinte) kizárólagos eszközzé a közgazdasági megismerésben?* című tanulmányában. „Túlzás nélkül állíthatjuk – írja – hogy a mai közgazdasági kutatásokban szinte egyeduralkodó az a megközelítésmód, hogy a kutatás valamilyen függvényszerű kapcsolatokkal leírható hipotézis megfogalmazásából indul ki, majd annak fennállását statisztikai adatokkal teszteli. Míg ezt a kutatási módszert a XX. század második harmada előtt csak elvétve alkalmazták, és semmiképpen sem tartozott a mindenkori korabeli közgazdasági gondolkodás élvonalába, addig ettől az időponttól kezdve ez a kutatási módszer rövid idő alatt széles körben elterjedt – sőt mondhatjuk – dominánssá vált” (272. old.). Tanulmánya a modern, mai közgazdasági elméletek alapján azokat a problémákat veti fel, amelyekből adódóan ugyan egy adott paradigmán belül lehetséges részletek kidolgozása, de immanens módon ezek nem használhatók új elméleti meglátásokra. A modern közgazdasági gondolkodásban a kutatómódszertanban bekövetkezett változások hoznak új eredményeket. Megállapítása szerint *az empirikus módszerek sokkal inkább az elméletek alátámasztására alkalmasak, mintsem azok cáfolatára.*

Térjünk most vissza a könyv szerkezetére: a kötet két részből áll. Az első rész tárgya a magyar tantörténet(írás), a második rész az egyetemes tantörténeti dilemmákat veszi sorra. A munka az egymást követő elméletek időrendje szerint tartalmazza a szer-

⁴ Boulding, idézi Blaug a 238. oldalon.

zők tanulmányait. A magam részéről kicsit előre szaladtam, amikor Blaug és Hüttl kiváló tanulmányával kezdtem az ismertetést.

Csetri Elek az erdélyi gazdasági irodalom kezdeteivel foglalkozik (*Az erdélyi gazdasági gondolkodás előzményeiről a XVIII. század végéig*). Az államgazdasági irodalom kezdetei Erdélyben a 17. századra nyúlnak vissza: állampolitikai, államigazgatási művek fordításában jelennek meg a merkantilizmus eszméi és az agrárirodalom nyomai. A század végén Apáczai Csere János Magyar Enciklopédiájában találunk gazdasági vonatkozásokat. Mindez nem is csoda, hiszen a közgazdaságtan fiatal tudomány, és a világ korabeli legfejlettebb részén, Angliában is csak a XVIII. században születik meg a ma már klasszikusnak mondott Smith-i, majd ricardói közgazdaságtan. Erdély pedig, de Magyarország is, e tekintetben megkésettnek mondható. **Horváth László** *Erudíció és eklektika – a Dissertatio mint korai közgazdasági irodalmunk tükré* című írásában a *Dissertatio statistica de industria nationali Hungarorum* című, a XVIII. század végén Bécsben megjelent munkát korabeli szakirodalmunk egyik gyöngyszemeként aposztrofálja. Ehhez csak azt tenném hozzá, hogy a szerző cikke is igazi gyöngyszem, két okból is, ahogyan Bekker Zsuzsa felhívta nemrég a figyelmemet: Horváth László úgy olvassa a latin nyelvű szövegeket, mint más az angolt vagy a németet. A korai magyar irodalom azért is „mozdíthatatlanul ismeretlen”, mert latin nyelvű, és a közgazdászok, különösen a fiatalok között alig van, aki latinul jól olvas és ért. *Ez a fiatal kutató ezt a közgazdászok számára gyakorlatilag hozzáférhetetlen kulturális örökséget hozza át a mának*. A *Dissertatio* bemutatja Magyarország hátramaradottságát, és javaslatokat tesz fejlesztésére. Az ismeretlen szerző széleskörű olvasottságról és gazdaságfilozófiai, elmélettörténeti ismeretekről tesz tanúbizonyságot – hívja fel figyelmünket Horváth László. Azon túlmenően, hogy a cikk nyelvészetileg is érdekes – például az *industria* eredeti jelentésének bemutatása –, az ismertetés alapján nagyon plasztikusan jelenik meg előttünk a korabeli Magyarország gazdasági állapota. A máig érvényes javaslatok közül idézzünk meg a cikk alapján kettőt a *Dissertatio*ból: az oktatás, valamint az újítások ösztönzésének fontosságát. A korabeli magyarországi állapotokról **Csató Katalintól** nyerhetünk további alapos ismereteket (*Fiziokrata eszmevilág a XVIII. századi Magyarországon*). Elemzésében rámutat, hogy a „közgazdasági felvilágosodás” követi a hazai szellemi élet megindulását. Korszakhatárnak az 1790–1825 közötti időt tekinti. Az ország gazdasági, politikai, történeti helyzetének megfelelően a magyar közgazdasági gondolkodás német és osztrák közvetítéssel jutott el a fiziokratizmushoz, és alapvetően praktikus volt. „...tudományos igénnyel művelt fiziokratizmusról nem beszélhetünk – mondja –, de a fiziokrata elméletből következő gazdaságpolitikai elvek fogékony talajra találtak” (64. old.). A század végén kibontakozó közgazdasági jellegű művek (Tessedik, Skerlecz, Berzeviczy) a mezőgazdaságot részesítették előnyben, és a feudális elmaradottságban és a szabad kereskedelem korlátozásában látták a termelés bővítésének fő akadályát.

Kautz Gyulával, a mi Smith-ünkkel – ahogy Bekker Zsuzsa találóan nevezi –, két tanulmány is foglalkozik, Bekker Zsuzsáé, valamint Bródy Andrásé⁵. Kautz az első (a maga korában) nemzetközileg is ismert és elismert professzionista magyar közgazdász, akinek elmélettörténeti művén generációk nőttek fel. **Bekker Zsuzsa** (*Egy magyar „homo historicus”*) részletesen elemzi Kautz életművét, összegzi a mű szakmai fogadta-

⁵ A „nagy Bródy”, szoktam mondani közgazdászhallgatóimnak, akik csak akkor veszik be igazán, ha hozzáteszem: Bródy János édesapja, de nem erről kellene ismerni, hanem például „A lassuló idő” című munkájáról.

tását, tárgyalja a mű történelmi kötődéseit, a tudományos elismertség kérdéseit. A mi Kautzunkat némely XX. század végi fontos tantörténeti szakkönyv a kor alapműveként tartja számon, azonban a *német* tradíció eredményeként (!), mivel művei németül jelentek meg⁶. Bekker elsősorban az eszmetörténet-író Kautzról szól részletesebben. Nevéhez érdekes történetek is fűződnek. Eszmetörténeti kuriózumnak számít, hogy Kautz művében kétszer is említi a ma közismert Gossent, akinek a maga korában visszhang nélkül maradt a könyve, s csak *a kautzi hivatkozások után* irányult rá Adamson, majd rajta keresztül Jevons figyelme. Így léphetett ki a történelmi feledésből, noha „Kautz maga nem érzékelte a gosseni közelítés gondolat történetet forradalmasító mozzanatát” (75. old.). Bekker ezzel kapcsolatban így fogalmaz: „Ez bíráló jelleggel persze nem is vethető fel méltányosan, hiszen akkor Kautzot is a fordulat tudatos megalapozói közt kellene számon tartanunk. A forradalmasító tartalom észlelése *magukra a marginalista fordulat főszereplőire várt*. Széleskörű olvasottságával és jó megfigyelőkészségével azonban rövid négy évvel a megjelenés után az egyébként észrevétlenségbe süllyedt *művet beemeli az irodalomba azzal, hogy matematikai megalapozottságú fogyasztáselméleti írásként hivatkozik rá*” (75. old.). Ugyanígy időben érzékelte Kautz Marxot is. Összefoglalva csak azt mondhatom el Bekker írásáról, amit Marshall a kautziról: elmélyült, igazságos és ihlető. A tanulmányt a nagyon korrekt, önálló és egyéni megközelítésen túl az is vonzóvá teszi, hogy igen érdekes szerzőktől idéz, például Auguste Ott-tól. Ez utóbbitól, csak kiragadva, egy dicséret: „Kautz úr magyar, a pesti egyetemen tanít politikai gazdaságtant, de könyve a német tudományos tradíciót követi, nemcsak szellemiségében és eszméiben, hanem a munka *minőségét* illetően is” (kiemelés tőlem: L.E.). Ha e recenzió terjedelme nem szorulna korlátok közé, most elidőzhetnénk Bekker Zsuzsa élvezetes írásánál, például a Marx – Dühning párbeszédnél Kautz vonatkozásában⁷. Bekker sok érdekes dologra hívja fel a figyelmet: a mai átlag oktatás általában Friedmant csodálja a közgazdaságtan pozitív és normatív felfogásának megkülönböztetéséért, mondja, majd így folytatja: „az elmélet történeti tanfolyamok azonban rafinált európaisággal hangsúlyozzák, hogy a szakkörökben elfogadott és elterjedt különbségtevés az ’öreg’ Keynestől, John Neville-től ered még az előző század 90-es éveiből, sőt, a megszállottak szűk csapata azt is tudja, hogy már a század közepén beszélt erről Senior” (89. old.). Ehhez csak annyit kell Bekker alapján hozzáfűzni, hogy Kautz is – jóval korábban! – *a társadalmi elméletek két alapirányzatát különbözteti meg, az „előíró-ideálist” és a „történelmi-reálist”*. A történelmi-reális vizsgálja a *dolgok létét, az előíró-reális a dolgok kívánatos létét*. Akkor hát ki talált ki mit? És mikor?

Kautz kiváló meglátásait az idő igazolta. Például a francia Ott-tal szemben, aki kétségbe vonta Smith jelentőségét és eredetiségét. „A francia irodalomban máig sem csillapodott le teljesen annak a sérelme, hogy a közgazdaságtan története nem a fiziokráciát kezeli az első modern gazdasági gondolatrendszerként” (Bekker, 91. old.). A „Smith-imádó Kautz” (Bekker kifejezése) szerint azonban Smith a fiziokratizmustól független, mélyebb és alaposabb tudományos rendszeralkotó tudós.

Bródy András, aki maga is tantörténet lehetne és kellene is legyen máris, (s akinek még legyen ereje sokat írni nekünk), a maga jellegzetesen rövid, lényegre törő, ámde

⁶ Jellemző, hogy magyarul ez ideig sem jelent meg, csak kivonatosan.

⁷ Marx véleménye egyébként „menlevélként” (Bekker kifejezése) funkcionált a második világháború után a kautzi elmélet történeti munka számára.

élvezetes stílusában *Kautz Gyula az utópista szocialistákról* címmel közöl tanulmányt. Kautz elmélettörténetének harmadik részében foglalkozik a korabeli szocialista (és kommunista) utópisták elméleteivel. Megtudjuk, hogyan vélekedett Kautz a szocialista rendszerekről általában: az utópista mozgalom létrejöttének reális okai vannak, de céljai és megoldásai „az álmodozás tévútjaira jutva” – idézi Bródy (104. old.) – elszakadnak a valóságtól. Kautz részletesen mutatja be az utópista szocialisták eszméit és álmait. Hozzájuk sorolja Marxot is. Ám Kautz Marxot⁸ „olyan tudósnak tekinti, aki tárgyat az őt megillető komolysággal és alapossággal műveli” (102. old.), mely jellemzést az utópistáktól általában megtagadja. Bródy sorra veszi a szocialista elméletek Kautz által bemutatott bíráló-negatív elemeit, majd pozitív tartalmait is. Rámutat arra, hogy Kautz nem von le minden levonható következtetést: a kor technikai színvonalán való megrekedést, „a fejlődésre és változásra, tehát a jövő gyakorlatára vonatkozó reális elképzelés” hiányát, sőt, teljes hiányát (108. old.). De vajon a szemére vethetjük-e mindezt? Kautznak emellett nagyon jó meglátásai vannak, így utólag, a szocializmuson túl különösen értékesnek és revelatívnak találom ezeket (Bródy remekül kiemeli nekünk): „az egyén teljes önfeláldozása a közösség eszméjéért”, az „egy szintre hozó egyenlőség” korunk emberének már nem hangzanak olyan jól. Kautz ezek tarthatatlanságát, megvalósíthatatlanságát és ellentmondásosságát már akkor tudta! Bródy szerint Kautz világosan látja, hogy az „utópikus világjavítók” olyan következtetésekre jutnak, amelyek ellentétesek az emberi értelemmel és az emberi természettel, a gazdasági és társadalmi rend művi, formális, és „minden történelmi fejlődést és minden haladást tagad” (113. old.), diktatúrához vezet, valamint a meglévőnél még igazságtalanabb társadalomhoz. „Igaz volt”, mondhatjuk Bródyval együtt.

Harmat Zsigmond *Földes Béla közgazdasági elmélettörténeti munkásságát veszi górcső alá.* Értékelésében ez több szempontból is jelentős: kiegészíti Kautz munkásságát, hozzásegít a kor legjelentősebb francia és angol közgazdasági irodalmának megismeréséhez, feldolgozza a szocialisztikus eszmék fejlődését, egybeveti Ricardo elméletét a korabeli magyar valósággal. Földes munkásságából megismerhető Turgot, Smith, Ricardo, Saint-Simon, Fourier, Marx, Lasalle, Louis Blanc, Proudon, Marx. Ez utóbbinak ilyen részletes és alapos bemutatása a magyar elmélettörténetben először történik meg – mondja Harmat.

Farkas Beáta *A nagy elmélettörténetek árnyékában* címmel Takaróné Gáll Beatrix és Tamás Károly „A közgazdasági elméletek története” című nagyszabású, mintegy 500 oldalas művét méltatja, alapos és részletes, lexikonszerű műként aposztrofálva, ugyanakkor azt is megfogalmazva, hogy nehezen érthető, hogy „mennyre nem érzékelték a diktatúrák háttéréül szolgáló elméletekben rejlő veszélyt” (139. old.). Számomra ez azért is furcsa, mert a könyv olyan időszakban (1938) jelent meg, amikor erre különös alkalom volt (sajnos), és azért is érthetetlen, hiszen az utópista szocialista elméletekben rejlő veszélyeket Kautz például, mint Bródy elemzésében láttuk, jóval korábban feltárta.

Hild Márta értékes tanulmánnyal járult hozzá a kötet színvonalához, *Surányi-Unger Tivadar gazdaságfilozófiai és elmélettörténeti koncepciója* címmel, noha a szerző szerényen „csak” arra vállalkozik, hogy bemutassa a főként német hagyományt követő Surányi-Ungernek a főáramú közgazdaságtantól eltérő problémafelvetéseit. Surányi-

⁸ Kautz A tőkét nem ismerhette egészében, mivel annak ekkor még csak az első kötete jelent meg.

Unger, miközben hangsúlyozza, hogy a közgazdasági tantörténet önálló tudomány, amelyet valójában csak közgazdasági ismeretekkel felvértezett szakember művelhet igazán jól, a történeti iskola hagyományaiból indul ki, és megírja a „tantörténet történetét”, valamint mérleget készít a közgazdaságtan korabeli állapotáról, és „szubjektív” következtetéseket von le annak jövőbeli fejlődésére vonatkozóan”, a korabeli német univerzalizmusra támaszkodva (165. old.) – foglalhatjuk össze Hild Márta után, aki azt is megfogalmazza, hogy az „elmélettörténeti kutatásoknak a tudomány továbbfejlesztésében játszott alapvető és elengedhetetlen funkcióját, főként Kautz nyomán, a magyar közgazdászok többsége szintén elvileg elfogadta, sőt gyakorlatilag követte is. A hazai tudománytörténet-írás nemzetközi elismertsége Kautz után tulajdonképpen Heller és Surányi-Unger külföldön megjelent műveinek köszönhetően maradt meg” (166. old.).

Heller Farkas munkásságával Oroszi Sándor és Sipos Béla foglalkozik. **Oroszi Sándor** Heller Farkas fő művét, *A közgazdasági elmélet története* címen írt nagy volumenű munkát ismerteti. Oroszi értékelése szerint Heller „nemcsak az egyes, relatíve önálló, elkülöníthető részteóriák kidolgozásával alkotott európai mércével mérve is jelentőset, kiemelkedőt, hanem szinte egyedülálló szintetizáló készségével egységes, kiforrott életművet hozott létre” (171. old.). Oroszi végigvezet a művön, viszonylag részletesen ismertetve a benne szereplő közgazdasági irányzatokat, valamint az értékelmélet fejlődését. Azokon az elméleteken, mondja végül, amelyeket Heller könyvében leírt, nem fogott az idő.⁹

Sipos Béla Heller Farkas szerepét hangsúlyozva a magyar konjunktúrakutatásban, (*Heller Farkas /1877–1955/ szerepe a hazai konjunktúrakutatás létrejöttében*) az 1937-es *Közgazdasági lexikon* és az 1943-as *A közgazdasági elmélet története* című művek alapján ismerteti meg az olvasót Heller munkásságával e területen. Értékelésében Heller Farkas jelentőset alkotott mind a közgazdasági elmélet fejlődésének feldolgozásában, mind az elméleti és alkalmazott közgazdaságtan (gazdasági politika), valamint a pénzügytan kimunkálásában. Meg kell sajnos jegyeznem, hogy a tanulmányban nagyon zavaró az olvasó számára, hogy nem válik el tisztán, mi az, ami Hellertől, és mi az, ami Sipostól származik. Zavaró az is, hogy az ábrák forrása nincs feltüntetve, hogy Luciliust Csorba Győző fordításában nélkül idézi, hogy feltüntetné a forrást. Aminek viszont (saját érdeklődésem szempontjából legalábbis) örülni lehet: a függelékben összefoglalja Heller szakmai életpályáját. És ebben a részben utalás történik Heller tanítványai között Kislégi Nagy Dénesre, aki nemcsak a Közgazdasági Szemle segédszerkesztője volt egykoron, hanem a kolozsvári egyetem tanára is. Munkásságát 1985-ben hetvenoldalas tanulmányban méltatták a pécsi egyetem oktatói¹⁰, 2004-ben pedig Harmat Zsigmond és Hild Márta írt róla megemlékező tanulmányt.¹¹

A kötet második része némiképp heterogénebb (tényként, nem minősítésként írom ezt). Az első részhez kapcsolható mindenképpen **Janina Rosicka** írása, *Adam*

⁹ Heller könyvét 2001-ben Bekker Zsuzsa szerkesztésében, reprint kiadásban újra megjelentette az Aula Kiadó. Hasznos lenne, a modern közgazdaságtan művelői elmélyednének e munkában. Biztos vagyok benne, hogy számtalan kellemes meglepetésben lenne részük.

¹⁰ A 100 éves Kislégi Nagy Dénes tudományos, oktatói és költői életművéről. (Szerk.: Ádám Antal). Pécs, 1985, 78 p. (*Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécsi Publicata* 104.)

¹¹ Harmat Zsigmond – Hild Márta: Kislégi Nagy Dénes (1884-1984). Egy évszázadot átívelő életét. In: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából. II. kötet.* (Szerk. Somai József). Kiadta a Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2004, 163–187.

Krzyżanowski – a lengyel gazdaságtan legendás alakja címmel. A cikk a lengyel liberális gondolkodás kiemelkedő alakját John Stuart Millhez hasonlítva a kettőjük közötti analógiát „megdöbbenőnek” nevezi: „Mindkettő nagy műveltségű humanista, mindketten kevésnek találták a gazdaságtant, ezért az etikához fordultak, és a szabadságot tették meg a programjuk alapjának. Életvitelük, tevékenységük és nézeteik alapján a tudós magatartás mintaképének tekintették őket, olyan vonások megszemélyesítőjének, mint nemesség, nyíltság, tolerancia, az erkölcsi alapelvek melletti kitartás.” (333. old.) Az életrajzi adatok mellett Rosicka interpretálja Krzyżanowski munkáit is.

Mellár Tamás *A közgazdasági elmélet és a makroszabályozás viszonyának rövid története* címen a közgazdaságtudomány és a gazdaságpolitika kölcsönhatását, a fő paradigmaváltásokat vizsgálja, a konjunktúraszabályozásra koncentrálva. A gazdaságpolitikai gyakorlatnak gyakran kulcsszerepe van a paradigmaváltásban – mondja. A klasszikus-neoklasszikus, keynesi és monetarista-újklasszikus elméletet és gyakorlatot tekinti át. A paradigmaváltások akkor következnek be, amikor az ellentmondások a régi gazdasági elmélet és gazdaságpolitikai eszköztár segítségével már nem kezelhetők.

Meyer Dietmar *Evolúciós közgazdaságtan elmélettörténeti szemszögből vagy közgazdasági elmélettörténet evolúciós szemszögből* című írását az evolúció fogalmának körüljárásával kezdi, általában vizsgálva a fogalmat, majd azt járja körül, hogyan került az evolúciós gondolkodás a közgazdaságtanba. Az evolúciós közgazdaságtan „intellektuális előzményként” Carl Menger gazdaságelméletére támaszkodik, aki a szubjektív tényezőket „következtesen vizsgálódásainak középpontjába állította”, ezzel nyitottá vált rendszere kiváló kiindulópontot biztosított az evolúciós közgazdaságtan számára.

Még egy tanulmány foglalkozik az osztrák iskolával: Tamotsu Nishizawa írása. **Tamotsu Nishizawa** *Lujo Brentano, Alfred Marshall és Tokuzo Fukuda – a német történeti iskola recepciója és transzformációja Japánban* című tanulmánya megismerteti az olvasót Fukuda közgazdasági elméletével. Fukudát a modern japán közgazdasági gondolkodás úttörőjeként tartják számon. Európai tanulmányútja idején Lujo Brentano tanítványa volt Münchenben. A német történeti iskola alapvető hatást gyakorolt rá, és nemcsak rá, hanem más japán közgazdákra is (például Sekire). Marshall ipargazdaságtanát a későbbi ünnepezt pénzügyminiszter, a „japán Keynes”, azaz Korekiyo Takahashi fordította japán nyelvre. A XIX. század végén a japán közgazdaságtan az angol liberális közgazdaságtantól a német történeti iskola és a társadalompolitikai iskola irányába mozdult el. Ezt az utat írja le a tanulmány, s azt a hatást, amit Marshall gyakorolt Fukudára, akit ugyan kora legnagyobb közgazdászának tekintett, mégis bírálta. Fukuda jóléti gazdasági elemzései ugyanis meghaladták Marshall és Pigou neoklasszikus közgazdaságtanát – mondja Tamotsu Nishizawa – „mivel politikai kérdéseket is magukban foglaltak” (327. old.). Fukuda szerette volna ötvözni Marshall és Pigou nézeteit a jóléti gazdaságtanról, hozzátéve azonban, hogy nem elegendő a Pigou-féle elemzés. „A legfontosabb teendő a konkrét munkapiaci elemzések lefolytatása” (328. old.) – foglalja össze a szerző Fukuda véleményét, aki szerint „fejleszteni kell a tőkés társadalom közösségi alapelveit” (329. old., kiemelés tőlem: L.E.).

„Mi teszi a közgazdaságtant osztrákká?” teszi fel a kérdést **Solt Katalin**. Carl Mengert már emlegettük Meyer Dietmar tanulmánya kapcsán, itt megint találkozunk vele, hiszen vele indul és tanítványaival folytatódik az osztrák iskola, amelynek történetét Solt Katalin felvázolja. Menger és követői egyre jobban eltávolodtak a neoklasszikus isko-

lától, az új osztrák iskola (a Menger utáni második generáció) meghatározó jellemzője éppen az „eretnekség”, azaz a neoklasszikusokkal való kritikus szembenállás, vagy másképpen, a „módszertani különállás”. Ez az iskola a cselekvő embert állítja a középpontba, a piac „spontán rend” (Hayek találó kifejezése), az általános egyensúly ábránd. Azt is mondhatjuk, hogy ez az iskola az evolúciós elmélet egyik formája, ezt támasztja alá a módszertani individualizmus is. A piaci egyensúly csak dinamikusan értelmezhető, mondja a szerző, hiszen „a folyamatok időbelisége és a változások értelmetlenné teszik az *adott* feltételek közötti maximalizálás, a mindenkire és mindenhol érvényes döntési szabályok létét.” (354. old., kiemelés tőlem: L.E.) A gazdaság (s ehhez hozzátenném, hogy a társadalom is) túlságosan bonyolult ahhoz, hogy modellekkel jól le lehessen képezni – mondhatjuk Hayek után.

Mi teszi a közgazdaságtant katolikussá? – tehetném fel a kérdést **Botos Katalin** *Gazdaság és Etika: a katolikus társadalmi tanítás gazdaságetikája történeti perspektívában* című írása apropóján. Az erkölcs – válaszolhatnám röviden, ha Aquinói Szent Tamás álláspontjára támaszkodva úgy gondolnám, hogy a tulajdonos feladata a közjó előmozdítása. (Úgy gondolom egyébként, de ez a véleményem a valóságtól távoli utópiák világába emel.) Csakhogy a tulajdonos is kétfrontos harcra kell berendezkedjék, bármilyen erkölcsös is: versenyben kell fennmaradnia, és *eközben* kell erkölcsösnek lennie. Amennyire lehet a mindenkori körülmények között – mondom én, nem kevés szkepticizmussal a történelmi tapasztalatok rideg valósága és napjaink úgyszintén rideg történései alapján. Botos Katalin a *Rerum Novarum*tól tekinti át a pápai enciklikákat. Ahogyan megállapítja, a szociális tanítás legértelmesebb összefoglalását a *Mater et Magistra* enciklika tartalmazza (1961), amelynek legfontosabb jellemzője a gyakorlatiaság. Az előző két nagy enciklika legfontosabb mondanivalója az volt, hogy a gazdasági életnek etikai alapokon kell működnie. A csak profitmotiváción alapuló gazdasági világot az enciklikák elvetik, és különösen elvetik a gazdasági hatalomért folytatott „fékevesztett vetélkedést”. Egy globalizált világban és világgazdaságban, ráadásul – tehetjük hozzá –, ahol „a közjó nemzetközi előmozdítására létrehozott szervezeteket a politikai erők a saját hasznukra sajátították ki” (268. old.). A pápai enciklikák a legutóbbiig törekszenek a gazdaság etikai normáinak megfogalmazására. De csak ajánlásokat képesek adni, egyébként pedig minden ember maga döntheti el, hogy vállalja-e a játékszabályokat, s ezeknek megfelelően a rosszat cselekszi akkor is, ha jót szeretne tenni. Ha viszont nem vállalja – s ezt már a recenzens teszi hozzá – akkor talán Krisztus lesz belőle – csak most (szélsőséges esetben) nem a keresztfán, hanem a pszichiátrián vagy az utcán fogja végezni. Botos Katalin a globális gazdaság globális problémáira hívja fel a figyelmet, a globális környezetszennyezés, a globális elszegényedés kérdéseire, az általános deregulációból adódó problémákra. Megoldásukra közös szabályozásra lenne szükség – sommázza. És úgy tűnik, hívó ember létere szkeptikus a (katolikus) etika érvényesülésével kapcsolatban. Legalábbis ezt sugallja a cikk zárókérdése: „Csak valami világkatakliizma árán döbbenhet rá az emberiség a közös szabályozás szükségességére?” (271. old.) Vajon elég-e – fogalmazódik meg bennem is egy kérdés – ha Voltaire-rel együtt azt valljuk: „Cultivons notre jardin!”?

Szentes Tamásé a kötet zárótanulmánya, amely „*A fejlődéselméletek története és a történelmi valóság alakulása*” címet viseli. Tisztelgés ez is az egykori tanár és a mai kolléga előtt, így személyes hangú, bensőségesen elismerő bevezetővel kezdődik. Szentes rámutat arra, hogy a közgazdaságtan főbb elméleti irányzatai a kezdetektől fogva ki-

emelten foglalkoztak a nemzetgazdaság fejlődésének kérdéseivel, bár az utóbbi mintegy száz esztendőben, miként a többi tudományágban is, a szakosodás okozta szétaprózottság vált jellemzővé, aminek egyaránt voltak jó (a részletek hatékonyabb feldolgozása, kifinomultabb módszertani eszközök) és rossz következményei (a szemléletmód elszegényedése, a szélesebb összefüggések szem elől tévesztése, a részleteknek a kontextusból való kiragadása). A mai értelemben vett fejlődés-gazdaságtan, valamint a komparatív gazdasági rendszerek tana néven önállósult tudományterület gyökerei is a közgazdasági elméletek történelmében találhatók – fejt ki, és erősen hangsúlyozza az elmélettörténet és az elméletkritika természetes kapcsolatát, általában pedig a kritikai szemlélet szükségességét.

Hogy „a közgazdaságtant kételyek gyötrik”, arra **Szabó Katalin** hívja fel a figyelmet *Az új intézményi iskola, avagy összefér-e a tudományos szigor a társadalmi relevanciával?* című cikkében. Nem véletlenül maradt ez az általam igen kedvelt írás a recenzió legvégére: az étlapon csemegének szánom. Az új intézményi iskola ugyanis a szerző szerint *az a közgazdaságtani irányzat, amely szembeszáll az egyre absztraktabbá váló „főárammal”, úgy, hogy pozitív és koherens doktrínát fejleszt ki, „versenyző elméletté” válik, hidat ver a közgazdaságtudomány és a valóság közé, a szereplők közötti mezőben vizsgálódik. Képviselői arra törekednek, hogy „világosan elrendezzék az intézmények és az egyéni döntések egymáshoz való viszonyát a gazdasági folyamatokban”* (375. old.). Napjaink intézményi forradalmának időszakában azonban azt, hogy melyik az alkalmas intézmény és melyik nem az, továbbra is a tranzakciós költségek határozzák meg – mondja. A cikk számos gondolatot ébreszt az olvasóban, vagy legalábbis továbbgondolásra késztet. Szabó Katalin szembe száll Shapiro és Varian alapszemléletével, amely szerint a technológia változik, a gazdasági törvények nem. Shapiro és Varian figyelmének középpontjában az áll, hogy a piacgazdaságokban a tudást, amely alapjában véve kisajátíthatatlan, mégis megpróbálják valamiképpen kisajátítani, tehát szűkös erőforrássá változtatni. Szabó Katalin úgy véli, hogy „*a szűkösség csak erős korlátok között értelmezhető az információk világában*. Ha ki is lehet sajátítani bizonyos információkat, és időlegesen ’szűkös jószág’ módjára lehet kezelni őket, ez nem változtat azon, hogy az információ *a lényegét tekintve* különbözik az anyagi javaktól. A tranzakció során ugyanis az információt átvevő gyarapodása nem jár együtt azzal, hogy az átadó információkészlete csökken. Ez pedig a fizikai törvények esetén áthághatatlan törvény, amely nélkül a szűkösség maga is értelmezhetetlen lenne” – mondja a 359. oldal lábjegyzetében. A magam véleménye szerint azonban az információ átadásával csökken az információ értéke és ára! S csak olyan információt adnak át, amelyikről már lehúzták a hasznot. Amikor Arrow-ra is hivatkozik Szabó Katalin (360. old.), mondván, hogy az információ kisajátíthatatlan, mivel az egyén sohasem veszíti el azáltal, hogy átadja, akkor ehhez is hozzá kell tennem, hogy *elvesztheti (és el is veszti) az információ birtoklásából eredő monopolprofitot*. A cikkből úgy tűnik, mintha az információáramlásnak nem lennének többé akadályai. Azt gondolom azonban, hogy a tudást mindig lehetett, és ma is lehet, sőt, valószínűleg a jövőben is lehet monopolizálni. Vagy legalábbis a tudás egy részét, a legújabb, legfontosabb ismereteket, találmányokat. Eközben pedig úgy tűnik számomra, hogy elsikkad egy igen nagyjelentőségű tény: a gazdasági (és társadalmi) élet ritmusának embertelen felgyorsulása, a verseny brutalitásának egyre elviselhetetlenebbé válása, a gyors és kiszámíthatatlan változásokból adódó stressz okozta (globális) életminőség-romlás (nem az anyagi javak birtoklására gondolok). A magam részéről még-

iscsak Shapiróékkel kell egyetértenem, és amikor a szűkösseget „erős korlátok között” próbálom értelmezni, akkor ez a korlát az idő lesz, az egyre rövidebb idő, ami az egyre brutálisabb versenyre készíti a modern kor és gazdaság emberét. Úgy vélem, hogy a tranzakciós költségek tanának dicsőséges bevonulása a közgazdaságtanba jelentős módosulást hoz, de nem változtatja meg alapvetően a közgazdaságtan lényegét: a költségek (termelési és tranzakciós költségek együttesen) csökkentésére törekvést egy immár *nagyon szélesen értelmezett* piacon, ahol minden gazdasági lépést (ha úgy tetszik, tranzakciót) számon tartanak és mérnek. Lenne azonban egy-két kérdésem az intézményi közgazdaságtan képviselőihez, aminek egyébként híve lennék, ha választanom kellene köztük és a mainstream között: Mi az, hogy racionális? És, ha kevés a gazdaságtan, nem kellene-e ismételt az etikához fordulni?